

MƏTNLƏRDƏ EVFEMİZMLƏRİN İŞLƏDİLMƏSİ

Aytən Samir qızı Seyidova

Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0009-0007-4661-8761

E-mail: seyidova.aytenn@gmail.com<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.41>**Açar sözlər:** mətn, evfemizm, məna, növ, üslub, kontekst**Ключевые слова:** текст, эвфемизм, значение, вид, стиль, контекст**Key words:** text, euphemism, meaning, type, style, context

Evfemizmlərin işlədilməsindəki əsas məqsəd lazım olan ifadənin yumuşalması, həmin ifadənin aldadıcı və ya qeyri-dəqiq olan bir məlumatın verilməsinin ifadə edilməsidir. Mətnə işlədilən məqsəd müxtəlifliyi həmin mətnin pragmatik aspektinin müxtəlifliyinə də səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, denotantla olan əlaqənin azalması evfemizmə təsir etmir. Sözlərin bir-birini əvəzetməsi təsiri azaldır və münaqişədən yayınmağa şərait yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, dilçilikdə evfemizmlər leksik səviyyədə müşahidə olunur. Lakin fərqli evfemizmlərə də rast gəlmək olur. Məsələn, *qrafik, fonetik, morfoloji, leksik-semantik, sintaktik* kimi evfemizm növləri də mövcuddur.

Mətnlərdə qrafik evfemizmlərə adətən az rast gəlinir. Bununla belə, qrafik evfemizmlərin aşağıdakı növləri vardır: 1) düğru işarələrindən olan üç nöqtə müəllifin demək istədiyi sözün əvəzinə işləmə bilər. Bu zaman buraxılan sözün müəyyən edilməsi, tapılması müəllifin, yaxud oxucunun öhdəsinə buraxılır; 2) sözün birinci hərfinin, yaxud hecasının mətni daxil edilməsi qrafik evfemizmin növbəti növünü yaradır. Məsələn: *Gun violence made the youth utter the word "d***"*. ‘Silah vəhşiliyi gəncləri “e***” sözünü işlətməyə məcbur etdi’ [4, s. 5].

Mətnə qrafik evfemizmlərin işlədilməsi onların əsl mənasının pozulmasına səbəb olmur. Evfemizmlərin bu növü işlədilən sözün tam mənasının ifadəsini tapmağa maneçilik törətmir. Morfoloji evfemizmlər qrafik evfemizmlərdən daha çox işlədilir [5, s.10]. Məsələn: *At the end of the day the rumor has spread over the village. The prisoners who escaped from the correctional facility were looked for everywhere. They might be dangerous. The guards of the correctional facility handed their photos to the people of the village. There was a rumor that they prisoners used to suffer from malnutrition and it caused them to tear the throats*. ‘Günün sonunda xəbər (şayə) kəndə yayıldı. Həbsxanadan (isləh düşərgəsindən) qaçan dustaqlar hər yerdə axtarılırdı. Onlar təhlükəli ola bilərdilər. İsləh düşərgəsinin bələdçiləri kənd əhalisinə dustaqların şəkillərini payladı. Belə şayə gəzirdi ki, dustaqların qaçmasına səbəb onların aclıq şəkəməsi olmuşdur’.

Bu mətn parçasında bir neçə morfoloji evfemizm işlədilmişdir: *jail* sözü əvəzinə *correctional facility* evfemizmi; *starvation* sözü əvəzinə *malnutrition* evfemizmi və *try to escape* birləşməsi əvəzinə *tear the throats* evfemizmi işlədilmişdir. Digər nümunə:

The officer gave the commands to the soldiers to be ready for the departure and for the ongoing military operation to fight against the enemy. ‘Zabit əsgərlərə yola düşməyə və düşməyə qarşı vuruşmaq üçün hərbi əməliyyat aparılmasına hazır olmağı əmr etdi’.

Bu nümunədə *military operation* ‘əməliyyat aparılması’ sözü döyüş aparılması sözünün əvəzinə işlədilmişdir. Göründüyü kimi, sözlərin evfemizmlərə əvəz edilməsi onların mənalarının yumuşaldılmasına imkar yaradır. Sintaktik üsulla yaranan evfemizmlərə də rast gəlmək olur. Bu zaman söz birləşməsi və sintaktik konstruksiyaların işlədilməsinə rast gəlinir [4, s.6]. Məsələn:

One of the junior soldiers said that the treaty will be one of the “defensive intervention” of their aim. ‘Kiçik əsgərlərdən biri dedi ki, müqavilə onların “müdafiə qarşıdurmasının” məqsədidir’.

Qeyd edək ki, ellipsislər evfemizmlərin sintaktik üsulla dəyişməsinin formalarından biri hesab edilir. Bu zaman obyekt və subyektin buraxılması müşahidə edilə bilər. Məsələn:

... some Jews were killed during the war, and they were not buried in their lands. ‘... bəzi yəhudilər müharibədə öldürülmüşdü və onlar öz torpaqlarında basdırılmamışdır.

Gördüyümüz kimi, verilmiş mətn parçasında öldürülmüş yəhudilərin qatillərinin adları, kimliyi məlum deyildir və bu da o anlama gəlir ki, subyekt buraxılmışdır.

Müasir ingilis dilində evfemizmlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir.

1. Bəzi evfemizmlər xoş olmayan, yaxud kobud olan bir ifadəni yumşaltmaq, sözlərin ifadə etdiyi mənaların gərginliyini nisbətən azaltmaq məqsədilə işlədilir. A.Keis və B. Keyt yazırlar ki, evfemizmlərin bu növü ifadə etdikləri mənə baxımından müsbət mənə ifadə edənlər və mənfi mənə ifadə edənlər qrupuna bölünür [5, s. 19].

Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

Evfemizm	Ədəbi söz	Azərbaycan dilində tərcüməsi
Pass away	die	Ölmək, can vermək, dünyasını dəyişmək və s.
Correctional facility	jail	İslah düşərgəsi, həbsxana, türmə, dustaqxana və s.
Fell of the back of a truck	stolen	Oğurlanmış, göydən düşmə kimi əldə etmək
Ethnic cleansing	genocide	Etnik təmizləmə, soyqırım
Letting someone go	Firing someone	Bir kəsin getməyinə icazə vermək, işdən qovmaq
On the streets	homeless	Küçədə qalma, evsiz, orada-burada düşüb qalma və s.

2. F. Corca əsaslanaraq yazı bilərik ki, evfemizmlər nəinki kobud, yaxud xoş olmayan vəziyyəti əks etdirir, onlar, həmçinin, müsbət vəziyyət ifadə edən vəziyyətləri də ifadə edə bilər [3, s.15]. Bu mənalı evfemizmlər əsasən kontekstlə əlaqəli olaraq işlədilir. Bəzən elə məclis ola bilər ki, orada bəzi sözlərin işlədilməsi məqsədəuyğun olmaz və bu səbəbdən də evfemizmlərin işlədilməsi məqsədəuyğun hesab edilir [2, s. 9]. Məsələn:

Evfemizm	Ədəbi söz	Azərbaycan dilində tərcüməsi
Adult beverages	Beer, or liquor	Pivə, likör
Big-boned; porty	Heavy, overweight	Ağır çəkili, kök, olduqca şişman, ağır sümüklü

		və s.
Chronologically-challenged	Late	Xronoloji olaraq, gecikmək, vaxtı yubatmaq
Sanitation engineer	Garbage man	Təmizlik mühəndisi, zibil yığan, çör-çöp yığan
Between jobs	Unemployed	O işə bu işə qaçmaq, işlər arasında vurnuxub qalmaq, işsiz və s.

3. M. Makqlon, G. Bek və R. Pfiester yazırlar ki, kontekstdə ifadə etdikləri mənaya uyğun olaraq, evfemizmlər nəzakətsiz ifadələrdə, yaxud nəzakətsiz sözlər kimi də təqdim oluna bilər [6, s.20]. Məsələn:

Evfemizm	Ədəbi söz	Azərbaycan dilində tərcüməsi
Bit the big one, bit the farm, bit the dust, croaked	Died	Böyük birinə zərbə vurmaq, ölmək və s.

Diqqət verdiyimiz kimi, *died* ‘ölmüş’, ‘ölmək’ mənası verən *bit the big one, bit the farm, bit the dust, croaked* evfemizmlərin fərqli qrammatik və leksik konstruksiyalarda işlənməsini müşahidə edilir.

Məsələn: *bitting the big one* ‘ölmüş, ölmək’ ifadəsi əsasən gerund tərkibli birləşmələrdə işlənilə bilər.

He was afraid of biting the big one alone. “O, tək ölməkdən qorxurdu”.

Bəzi evfemizmlərin işlədilməsində variant fərqliliyi müşahidə etmək olur. Məsələn, elə evfemizmlər var ki, onların işlədilməsində Amerikan ingilis dili ilə, Britaniya ingilis dili arasında fərqlilik mövcuddur. Bu fərqlilik özünü bir neçə variantda göstərir. Aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirdək:

1) Vurğu fərqliliyinin müşahidə olunduğu variantlar. Müşahidələr göstərir ki, Britaniya və Amerikan ingilis dilində işlədilən evfemizmlərdə vurğu fərqliliyi əsasən çox hecalı sözlərdə müşahidə oluna bilər [2, s. 34]:

Britaniya variant	Amerikan variantı	Azərbaycan dilində tərcüməsi
`alcohol	al`cohol	spirt, içki
`beverage	beve`rage	içki

Mürəkkəb sözlərdə, yaxud söz birləşmələrində fərqlilik daha çox hiss olunur. Amerikan variantında sözlər bir hecalı kimi tələffüz edildiyi halda, ingilis variantında hər bir sözün üzərinə vurğu düşür [4, s. 12]. Nümunəyə baxaq:

Amerikan variantı	Britaniya variantı	Azərbaycan dilində tərcüməsi
`Supreme sacrifice	`Supreme `sacrifice	Ölmək

2) Bəzi mürəkkəb sözlərdə Amerikan ingilis dili ilə Britaniya ingilis dili arasında evfemizmlərdə orfoqrafiya fərqliliyi müşahidə olunur. Məsələn:

Britaniya variantı	Amerikan variantı	Azərbaycan dilində tərcüməsi
Put on	Put off	Ölmək
Peg out	Peg off	Ölmək
Pop your clogs	Pop out your clogs	Ölmək
Put on the woolen overcoat	Take on the woolen overcoat	Ölmək

3) Bundan əlavə, Amerikan variantında bəzi evfemizmlər var ki, onlar adətən cəm formada işlənir. Lakin müşahidələr göstərir ki, Britaniya variantında bir qrup evfemizmlər var ki, onlar cəm şəkilçisi (s, es) qəbul etmir [6, s. 7].

Məsələn:

Amerikan variantı	Britaniya variantı
<i>Road apples</i> ‘zibil’ (‘lənətə gəlmək’ mənasında)	<i>Paying guest</i> ‘kürəçi’
<i>Hide the sausages</i> ‘sirrini gizlətmək’	<i>Give up the ghost</i> ‘ölmək’

Doğrudur, siyasətdə və digər bir sıra hallarda evfemizmlərin işlədilməsinə qarşı çıxanlarda var. Məsələn, G.Orvel 1949-cu ildə yazdığı məqaləsində siyasətdə evfemizmin işlədilməsinə qarşı çıxır. Müəllifin yazdığına əsasən, siyasətdə hər şey açıq deyilməlidir ki, insanlar hər şeyi olduğu kim anlasınlar [9, s.56]. Məsələn, o, siyasi diskurslarda *ethnic cleansing* termininin *genocide* termininin əvəzinə işlədilməsini dəstəkləmir. Müəllif yazır ki, yalanın həqiqət, qətlin yüngül səsləndirilməsinin heç bir anlamı yoxdur [9, s.45]. Hər şey real çatdırılmalıdır. Əslində, bu məsələdə G.Orvellə razılaşmaq olar. Belə ki, yalan üstə qurulan həqiqət heç kimə, xüsusilə ictimaiyyətə lazım deyildir. Necə deyərlər: “Ağır həqiqət şirin yalandan daha yaxşıdır”. Doğrudur, dilin lüğət tərkibinin zənginliyinin imkanları bizə imkan verir ki, danışığımızı daha emfatik, daha emosional, kobud ifadəmizin daha nəzakətli səslənməsinə, bir qədər qeyri-normativ sayılan leksikonun normativ şəkildə işlədilməsinə imkan verir, lakin, bu o anlamı verməməlidir ki, biz istənilən yerdə evfemizmləri işlədə bilərik.

Bədii ədəbiyyatda evfemizmlərin işlədilməsi yazıçılara dillərinin daha zəngin olmasına imkan verir [7, s.14]. Bir çox klassik yazıçılar əsərlərində evfemizmlərin işlədilməsinə üstünlük vermişlər. Avqustindən başlayaraq Aristotələ kimi, daha müasir yazıçılar da daxil olmaqla əsərlərində xeyli miqdarda evfemizmlər işlətməmişlər. Xüsusilə əsərlərində yaxşıyla pisi, xeyirlə şəri, zənginliklə yoxsulluğu, kobudluqla nəzakətliyi qarşılaşdırıb və üstünlüyü həmişə xeyir qüvvələrin uğurları ilə bağlamışlar. Evfemizm işlədilən mətnlər üslubları baxımından digər mətnlərdən fərqlənir. Bəzi terminlərin ədəbi mənada deyil, evfemizmli ifadələrlə işlədilməsi oxucunun estetik zövqünə xələl gətirmir və onunla yazıçı arasında nəzakət körpüsü yaradır. Bir fakt da qeyd edilməlidir ki, əsəri oxuyan oxucu evfemizmlərin işlədilməsi baxımından müəllifin daxili aləmindən əgah olur və onda müəllif haqqında lazımi bilik formalaşır.

Problemin aktuallığı. Bu məqalə evfemizmlərin praqmatik funksiyalarını incələməklə dilin yumşaldıcı və manipulyativ gücünü ortaya qoyur ki, bu da müasir kommunikasiya və sosial münasibətlərdə aktual problemdir. Evfemizmlərin kütləvi informasiya vasitələrində, siyasətdə və ictimai diskursda artan rolu onların öyrənilməsini elmi cəhətdən zəruri edir. Belə tədqiqatlar kontekstual istifadə və mənaların gizlədilməsi kimi fenomenləri aydınlaşdıraraq dilçilikdə çağdaş tələblərə cavab verir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalə, qrafik, morfoloji, sintaktik və leksik-semantik evfemizmlərin praqmatik təhlilini bir arada sistemləşdirərək yeni tipologiya təqdim edir. Amerika və Britaniya ingilis dilində evfemizmlərin vurğu və orfoqrafiya fərqləri kimi variantlı aspektləri müqayisəli şəkildə araşdıraraq üzvi dil variasiyasına yeni elmi töhfə verir. Həmçinin, sintaktik ellipsisin evfemizm kimi funksiyasının təhlili mətnin praqmatik strukturuna dair yeni yanaşmanı təklif edir.

Problemin praktiki əhəmiyyət və tətbiqi. Bu tədqiqat müəllimlər, tərcüməçilər və media peşəkarları üçün evfemizmlərin düzgün istifadəsini və başa düşülməsini təmin edən praktik bir resurs rolunu oynayır. Politika və jurnalistika sahəsində çalışanlar üçün isə evfemizmlərin auditoriya alqısına təsir mexanizmlərini başa düşmək kommunikasiya strategiyalarını təkmilləşdirməyə kömək edir. Bundan əlavə, məqalənin nəticələri sosiolinqvistik və praqmatik tədqiqatlar üçün metodoloji baza kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Mütərcim, 1988.
2. Glynn C., and Tom C. Affirmative Action: A Euphemism for Racial Profiling by Government. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
3. George F. W. The Supreme Court tangles over euphemisms for affirmative action. USA: The Washington Post, 2015.
4. Holder R.W. How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms. Oxford: Oxford University Press, 2003.
5. Keith A., Kate B. Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. Oxford: Oxford University Press, 1991.
6. McGlone M. S., Beck G., and Pfister R. A. Contamination and camouflage in euphemisms. Oxford: Communication Monographs Press, 2006.
7. Məhərrəmli O. Kütləvi kommunikasiya və dil. Bakı: Çarşıoğlu, 2004.
8. Məmmədov A. Xarici dilçilikdə mürəkkəb sintaktik bütöv. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Çarşıoğlu, 2006.
9. Orwell G. The hidden danger of Euphemisms. Boston, New York: York Press, 1949.
10. Rawson H. A Dictionary of Euphemism and Other Doublespeak. Oxford: Oxford University Press, 1995.

A.S.Seyidova**Mətnlərdə evfemizmlərin işlədilməsi
Xülasə**

Məqalə mətnlərdə evfemizmlərin işlənməsindən bəhs edir. Qeyd olunur ki, evfemizmlər mətnlərin pragmatik aspektlərinin aydınlaşdırılmasında geniş imkanlara malikdir. Məqalədə evfemizmlərin müxtəlif növləri təhlil edilmişdir. Məqalədə istifadə olunan nümunələr evfemizmlərin müxtəlif tip mətnlərdə açıq mənalарını müəyyən etməyə xidmət edir. Evfemizmlərlə zəngin olan mətnlər üslub baxımından digər mətnlərdən fərqlənir.

A.C.Сейидова**Использование эвфемизмов в текстах
Резюме**

Статья посвящена использованию эвфемизмов в текстах. В ней утверждается, что эвфемизмы обладают широкими возможностями для уточнения прагматических аспектов текстов. В статье проанализированы различные типы эвфемизмов. Примеры, приведённые в статье, направлены на определение явных значений эвфемизмов в разных типах текстов. Тексты, насыщенные эвфемизмами, отличаются от других текстов с точки зрения стиля.

A.S.Seyidova**The use of euphemisms in texts
Summary**

The article deals with the usage of euphemisms in texts. It states that the euphemisms have wide opportunities in clarifying the pragmatic aspects of texts. The different types of euphemisms have been analyzed in the article. The samples used in the article are aimed to define the explicit meanings of euphemisms in different types of texts. The texts which are full of euphemisms differ from other texts from the style point of view.

Redaksiyaya daxil olub: 25.11.2025